

В.П.Капелюшний
(Київ)

Конституція Пилипа Орлика в українській історіографії

Історія української державності - це одне з тих питань, що стало важливим компонентом всенародного руху за національно-державне і духовне відродження України. Одним із аспектів цього питання, до якого вже з самих початків розвитку української історіографії приверталась увага вчених, і історія укладеної гетьманом Пилипом Орликом першої конституції України.

Історики по-різному називають цей документ, який став одним із показників рівня розвитку української політичної думки початку XVIII ст. М.Грушевський називає його хартією, Д.Дорошенко, М.Костомаров, В.Різиченко - договором, Ю.Хорунжий - угодою, О.Субтельний і А.Жуковський - Бендерською конституцією. Повна назва цього документу наводиться І.Крип'якевичем, який називає його "Пакти і Конституція прав і вольностей Запорізького війська". Дещо інакше називає його Б.Крупницький - "Конституція прав і свобод Запорозького війська". Уточнює назву цього документу

Л.Мельник, коли наводить в своїй публікації його повний текст з оригіналу латинською мовою в перекладі на українську мову - "Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького" (Вісник Київського університету. Історико-філологічні науки. 1991. - Вип.2. - С.3-23).

Слід сказати, що деякі дослідники помиляються, коли пишуть, що договір гетьмана Пилипа Орлика зі своїми виборцями згодом стали називати конституцією (Нудьга Г. Республіка козаків. - Львів, 1991. - С.17; та ін), адже, як свідчать документи, конституцією він був названий відразу.

В історичній літературі існують різні точки зору щодо дати прийняття Конституції П.Орлика. Автори Великої історії України, а також Д.Дорошенко такою датою вважають 5 травня 1710 р., І.Крип'якевич - 16 квітня 1710 р., оригінали ж документів як латинською, так і російською мовами свідчать про те, що Конституція була укладена 5 квітня 1710 року.

Творцями Конституції дослідники називають П.Орлика із своїми виборцями та запорожцями. В.Різниченко вказує на причетність до її укладання Карла XIII, як протектора України (Різниченко В. Пилип Орлик. - К., 1918. - С.9). Найближчою до істини і, на наш погляд, точка зору Л.Мельника, який вважає, що коло безпосередніх творців Конституції обмежувалось гетьманом та його прибічниками - старшинами Г.Герциком, А.Войнаровським та К.Гордієнком.

Ще до П.Орлика новообрані гетьмани уклали зі своїми виборцями угоди чи статті, дотримуватись яких зобов'язувались протягом свого правління. Старшини намагались обмежити по відношенню до себе владу гетьмана, але жодного разу при цьому не висувалось ними питання про форми їх участі в урядовій владі. На думку М.Василенка, саме при обранні на гетьманство П.Орлика пануючий клас, клас старшини, зробив спробу єдиний раз самостійно підвести юридичну основу під державний лад України (Ученые записки Института истории РАН ИИОН. - М., 1929. - С.160). Думку М.Василенка можна підтвердити самим текстом Конституції, параграф шостий якої свідчить про негативне й навіть вороже відношення старшини до ідеї самодержавної влади. Республіканські ідеї в цьому документі займають значне місце, тому він є своєрідним свідченням або навіть результатом перемоги класу старшини над гетьманом.

Зовсім протилежну оцінку щодо намагань генеральної старшини зайняти більш самостійне становище стосовно гетьмана висловив І.Крип'якевич. Він вважав, що авторитет гетьманської влади, створений важкими зусиллями гетьманів, знову знизився, що постанови, прийняті при обранні П.Орлика, не відбивали сподівань широкого загалу козацтва та інших верств населення України, а мали егоїстично класовий чи груповий характер, бо в них ішлося про охорону і збільшення соціальних та політичних "вольностей" окремих груп, а не про зріст і забезпечення держави (Історія України. - Львів, 1990. - С.218-219). В значній мірі однобоко і, можливо, поверхньо дивився І.Крип'якевич як на зміст Конституції вцілому, так і на зміст конкретних її пунктів. Про це свідчить, наприклад, його твердження, що з питань державного, загального значення порушено тільки одне - закріплення західного кордону. Насправді ж, в Конституції було піднято цілий ряд пролем, які торкалися питань встановлення національного суверенітету, початків парламентарного устрою, панівної релігії, визнання кордонів Української держави, її відносин з союзниками та суперниками і багато інших, які носили загальнодержавний характер. Названі аспекти та ряд інших знайшли свої висвітлення в публікаціях В.Різниченка, М.Василенка, Б.Кухти, Л.Мельника. Ці автори внесли на сьогодні найбільший внесок у дослідження проблеми.

Одним з дискусійних є питання про те, чи діяла Конституція Пилипа Орлика на Україні. До останнього часу історики одностайно твердили, що Конституція не була зреалізованою, так і залишившись лише на папері. В 1990 році академік О.Пріцак висловив свою точку зору, згідно якої Конституція П.Орлика була обов'язкова на території України до 1714 року, всі міста і канцелярії мали копії з неї (Дзвін. - 1990. - № 2. - С.148).

Нещодавно в дискусію включився професор Київського університету Л.Мельник. Він підтримав точку зору О.Пріцака, що Конституція кілька років діяла на Україні, але вніс суттєві уточнення до предмету дискусії: Конституція діяла до 1714 року на частині Правобережної України, тут полкові та сотенні канцелярії мали копії з неї (Вісник Київського університету. Історико-філологічні науки. - 1991. - Вып.2. - С.6).

По-різному пишуть історики і про значення Конституції П.Орлика. Автори Великої історії України (Львів, 1948. - С.528) вважають, що її вартість для історії чисто моральної природи - вона є

тільки незреалізованим етапом розвитку української політичної думки. І.Крип'якевич вважає, що творці Конституції не виявили широкого політичного свідогляду (С.219). Зовсім іншу думку висловлюють сучасні вчені. Г.Нудьга вважає, що Конституція була висловом перед цілим світом політичної зрілості козацької держави і її військової організації - Січі (Республіка козаків. - Львів, 1991. - С.17). На думку В.Замлинського, Конституція передбачала такі демократичні засади суспільного життя, які були не знані на той час навіть у найрозвиненіших країнах Європи (Київська старовина. - 1927 - № 4. - С.5). З точки зору федерального судді із США Б.Футея, Конституція Пилипа Орлика є не лише великим юридичним досягненням, але також і доказом політичної зрілості того часу; цей історичний документ є своїм, рідним джерелом, з якого Україна повинна черпати основні ідеї правової держави (Сучасність. - 1991. - № 9. - С.101).

Слід відзначити, що вивчення проблеми необхідно продовжити. Недослідженими залишаються питання про те, як діяла Конституція в південних районах України, який її вплив на законотворчу діяльність інших українських гетьманів. Необхідно ґрунтовніше проаналізувати зміст положень, закладених в преамбулі та конкретних пунктах Конституції, так як зроблено спроби дати лише їх загальну характеристику. На нашу думку, ця проблема може стати предметом окремого дисертаційного дослідження.